

ЛЕКСІЧНАЯ ВАРЫЯНТНАСЦЬ ЯК ФАКТАР ФАРМАВАННЯ МОЎНАЙ НОРМЫ

1. Паняцце нормы, даўно вядомае з моўнай і нармалізатарскай практыкі, толькі ў мовазнаўстве XX ст. атрымала тэарэтычнае абгрунтаванне і стала вывучацца ў розных аспектах у частках агульнага мовазнаўства, культуры маўлення, у тэорыі і гісторыі літаратурных моў, у тэорыі камунікацыі. Норма патрэбна для забеспячэння цэласнасці і агульнаразумеласці літаратурнай мовы, яна агароджвае літаратурную мову ад запазычанняў і нелітаратурных элементаў, тым самым дазваляючы мове выканаць яе асноўную культурную функцыю – забяспечыць сувязь пакаленняў за кошт адзінства, агульнаразумеласці кода і прынцыпу перадачы інфармацыі.

2. Своеасаблівасць *лексічнай* нормы абумоўлена асаблівасцямі лексічнага ўзроўня мовы ў параўнанні з іншымі ўзроўнямі – фанетычным, марфемным і сінтаксічным. Характэрнай асаблівасцю лексікі з'яўляецца яе непасрэдная накіраванасць на пазамоўную рэчаіснасць, лексіка ўяўляе сабою незамкнёную сістэму, адкрытую для ўсіх наватвораў, у тым ліку індывідуальных і аказіянальных. Лексіка хутчэй за іншыя моўныя сістэмы рэагуе на змены ў грамадстве, на з'яўленне новых з'яў, прадметаў, на фармаванне новых грамадскіх адносін, на грамадска-палітычныя, культурныя і іншыя падзеі. Змены на лексічным узроўні выяўляюцца ў наступным:

- з'яўляюцца новыя словы, папаўняюцца актыўны запас лексікі сучаснай мовы,
- сыходзяць у лексічную перыферыю словы, якія абазначаюць састарэлыя паняцці, прадметы, што выйшлі з ужытку,
- трансфармуецца значэнне слова, развіваецца яго полісемантычнасць,
- перажываюць змены асаблівасці спалучэння слова з іншымі словамі ў плыні маўлення,
- змяняюцца нарматыўны статус слова,
- змяняюцца стылістычныя якасці і характар ацэнкі, закладзенай у слове.

Цесная сувязь лексікі са з'явамі сацыяльнага жыцця, актыўная зменнасць слоўнікавага складу нацыянальнай мовы абумоўліваюць тое, што лексічныя нормы ў параўнанні з іншымі нормаў літаратурнай мовы (арфаэпічнымі, акцэнталагічнымі, граматычнымі, арфаграфічнымі, пунктуацыйнымі) валодаюць меншай імператыўнасцю (абавязковасцю), гэта значыць, адрозніваюцца меншай строгацю і жорсткасцю, большай адкрытасцю.

Аднак паміж літаратурнай нормай і рэальным ужываннем мовы заўсёды назіраюцца большыя ці меншыя разыходжанні, ступень якіх залежыць ад гістарычнага этапу развіцця грамадства, яго сацыяльнай структуры, а таксама ад асаблівасцей моўнай сітуацыі.

Як правіла, у гісторыі літаратурных моў норма пісьмовай мовы складаецца раней, чым норма вуснага маўлення. Для большасці сучасных літаратурных моў характэрна тэндэнцыя да збліжэння нормаў літаратурна-пісьмовай мовы з

нормах гутарковай мовы, хоць розныя грамадскія ўмовы могуць значна відазмяняць гэты працэс. Ён мае звычайна два бакі: вядомую лібералізацыю ўжо ўсталяваных нормаў пад уплывам вусных формаў мовы і складанне адносна нарміраванай літаратурнай формы ў вусных зносінах, што супрацьстаіць у дадзенай сферы слаба нарміраваным спантанным моўным утварэнням, такім, як паўдыялекты, гутарковая мова, гарадскія кайнэ, прастамоўе і г.д. У аснове збліжэння нормаў пісьмовай і вуснай мовы, г.зн. агульнага працэсу лібералізацыі ці дэмакратызацыі літаратурнай нормы, ляжыць паступовае далучэнне шырэйшых сацыяльных пластоў грамадства да ліку носьбітаў літаратурнай мовы.

3. Такім чынам, у сістэме мовы пастаянна адбываюцца змены, якія маюць універсальны характар. Гэтыя змены ўласцівы ўсім ўзроўням мовы. З'ява *варыянтнасці* такасама належыць да гэтых працэсаў, вынікі яе могуць праяўляцца і ў фанетыцы, і ў словаўтварэнні, і ў граматыцы.

Прычыны з'яўлення варыянтнасці хаваюцца ў спалучэнні дзеяння ўнутраных і знешніх фактараў развіцця мовы. Унутрысістэмныя прычыны спараджаюцца магчымасцямі самой мовы (дзеянне законаў аналогіі, асіметрычнасці моўнага знака, маўленчай эканоміі і інш.). Сярод прычын знешняга характару звычайна называюць кантакты з іншымі мовамі, уплывы дыялектаў, сацыяльную дыферэнцыраванасць мовы.

Моўная варыянтнасць вызначаецца як здольнасць мовы перадаваць адны і тыя ж значэнні рознымі формамі. Моўныя варыянты – гэта фармальныя разнавіднасці адной і той жа моўнай адзінкі, якія пры тоеснасці значэння адрозніваюцца частковым несупадзеннем свайго гукавога складу. Варыянтнымі моўнымі знакамі, як правіла, бываюць дзве моўныя формы, хоць іх можа быць і больш.

Варыянтнасць актыўна выкарыстоўваецца пры стварэнні сацыяльна-прафесійных адрозненняў моўных сродкаў, пры іх узроставай і функцыянальна-стылявой дыферэнцыяцыі.

Наяўнасць некаторай колькасці варыянтаў ёсць велічыня непастаянная, нестабільная. Варыянты то прыбываюць, то выбываюць. Працягласць жыцця варыянтаў неаднолькавая: адны жывуць доўга, на працягу дзесяцігоддзяў і нават стагоддзяў, іншыя можна прылічыць да варыянтаў-аднадзёнкаў. Напрыклад, у рускай мове форма прыметніка “английский”, якая канчаткова ўсталявалася як літаратурная, прыйшла на змену распаўсюджаным у XVII – XVIII стст. формам “англиский”, “англицкий”, “аглицкий”. Што тычыцца сучаснай беларускай літаратурнай мовы, то і ў цяперашні час у вусным беларускім маўленні назіраецца канкурэнцыя паміж варыянтамі “англійскі” і “ангельскі”.

Пры спрыяльным збегу акалічнасцей новая форма становіцца больш частай ва ўжыванні, чым старая, у той час як старая набыве маркіраванасць. Узніклая паралель павінна паўтарацца настолькі працягла, пакуль не створыць фон замацавання з'явы ў мове, хоць “пры ўсякім змяненні пераважным момантам з'яўляецца ўстойлівасць папярэдняга матэрыялу, нявернасць мінуламу адносна” [2, с. 107].

Мова змяняецца пад націскам патрэб камунікацыі, “у пастаянным канфлікце з эканоміяй намаганняў, з аднаго боку, і з традыцыяй – з другога. Моўныя змены як

працэс могуць быць поўнасьцю асэнсаваны толькі пры сінхронічным разглядзе мовы” [1, с. 451].

Перманентны характар варыянтнасьці аб’ектыўна вынікае з наступных перадумоў развіцця мовы:

- дынамізму мовы, яе зменлівасьці (пад уплывам сістэмных і асістэмных з’яў),
- адкрытага характару лексічнай сістэмы,
- перадумоў супярэчнасьці паміж магчымасьцямі мовы і іх рэалізацыяй.

Такім чынам, “дыялектыка развіцця мовы заключаецца ў тым, што ў кожны канкрэтны гістарычны момант мова ўяўляе сабой адносна стабільную сістэму і ў той жа час выступае як суб’ект няспыннай эвалюцыі” [3, с. 5].

Варыянтнасьць як моўная з’ява дэманструе моўную збыткоўнасьць, якая разам з тым неабходна мове. Варыянтнасьць – следства моўнай эвалюцыі, яна становіцца глебай для далейшага развіцця мовы. Збыткоўнасьць форм – натуральны стан мовы, паказчык яго жыццяздольнасьці і дынамічнасьці. Больш таго, не ўсякая варыянтнасьць сродкаў моўнага выражэння “залішняя”. Яна становіцца “залішняй” толькі тады, калі варыянты не маюць ніякай адмысловай нагрузкі, ні інфармацыйнай, ні функцыянальнай.

Варыянтнасьць трэба разглядаць як тыпалагічную рысу, якая ахоплівае ўсе мовы і адлюстроўвае натуральныя зрухі ў сістэме. Яна адлюстроўвае ўзаемаўплыў дзвюх вызначальных тэндэнцый моўнага развіцця – імкнення да стабільнасьці, захавання наяўнага стану і яго эвалюцыі, змянення, ўдасканалення.

Фарміраванне і эвалюцыя нормаў сучасных літаратурных моў абумоўлены ўзаемадзеяннем стыхійных і свядомых працэсаў. Кадыфікацыя літаратурнай нормы ў граматыках, даведніках і слоўніках павінна абнаўляцца па меры змен, якія адбываюцца як у самой мове, так і пры ацэнцы яе сродкаў і іх ужыванні моўцамі.

Літаратура

1. Мартине, А. Структурные вариации в языке / А. Мартине / Новое в лингвистике. Вып. IV. – М.: Изд-во иност. лит-ры, 1965. – С. 450-464.
2. Соссюр, Ф. Курс общей лингвистики / Ф. Соссюр / Труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1977. – 695 с.
3. Шкраба, І. Р. Варыянтнасьць у сучаснай беларускай мове: структурна-граматычны і функцыянальна-дынамічны аспекты / І.Р. Шкраба. – Мінск: ТАА “Асар”, 2004. – 240 с.

А.Л. Садоўская, Г.П. Латушка

КАХАННЕЎ БЕЛАРУСАЎІ ЎКРАЇНЦАЎ: ЛІНГВАКУЛЬТУРАЛАГІЧНЫ АСПЕКТ

Каханне (і шырэй —*любоў*) з’яўляецца адным з фундаментальных канцэптаў практычна ва ўсіх нацыянальных культурах. У сучасных беларускай і ўкраінскай мовах для вербальнай рэпрэзентацыі названага канцэпту існуюць два блізкія, але не тоесныя па сваёй семантыцы словы: бел. *любоў* і *каханне*, укр. *любові* *кохання*.

У тлумачальным слоўніку беларускай мовы семантыка лексемы *каханне* наступная: “вялікае сардэчнае пачуццё да пэўнай асобы другога полу” [23, с. 667].